

P.P. NEGULESCU – 150 DE ANI DE LA NAȘTERE

CRITICA EMPIRISMULUI LUI JOHN STUART MILL ÎN OPERA FILOSOFICĂ A LUI P.P. NEGULESCU

CONSTANTIN STOENESCU
Facultatea de Filosofie, Universitatea din București

Criticism of John Stuart Mill's Empiricism in the Philosophical Work of P. P. Negulescu. The Romanian philosopher P.P. Negulescu, in his work "Critique of Apriorism and Empiricism", published in 1892, undertakes a critique of Kantian apriorism and the radical empiricism of John St. Mill. The present study analyzes the criticism of Mill's phenomenalism and reconstructs the main objections formulated by Negulescu starting from some of the philosophers with authority in that time, such as Herbert Spencer. Negulescu proposes the distinction between problems of fact and problems of justification in the analysis of knowledge and subjects Mill's methodological phenomenalism, especially the problem of a belief in an external world, discussed by him in the book on Hamilton, to a severe critique, open to current problematizations, such as the distinction between conceivability and epistemic acceptability.

Keywords: P.P. Negulescu; John St. Mill; Herbert Spencer; methodological phenomenalism; sources of knowledge; external world.

1. INTRODUCERE. O STRUCTURĂ ARGUMENTATIVĂ STABILĂ

Între temele preferate ale lui P.P. Negulescu se află critica apriorismului kantian și a empirismului britanic, două teme de istoria filosofiei pe care le integrează ori de câte ori contextul problematic o permite. Faptul este explicabil și prin aceea că începuturile sale filosofice sunt legate de aceste teme, teza sa de licență, susținută în anul 1892 la Facultatea de Filosofie și Litere a Universității din București, fiind consacrată chiar criticii apriorismului și empirismului¹. Ulterior, în cursul său universitar, publicat postum sub titlul *Problema cunoașterii*, s-a ocupat pe larg de principalele teorii ale cunoașterii elaborate de-a lungul istoriei filosofiei, o secțiune consistentă fiind consacrată problemei cunoașterii în perioada modernă. Sunt propuse analize în stil monografic ale autorilor reprezentativi, de la Bacon și Descartes la Kant². Trebuie remarcat că filosoful român își păstrează punctele de

¹ Vezi P.P. Negulescu, „Critica apriorismului și empirismului”, în: P. P. Negulescu, *Filosofia în viața practică*, ediție critică, text stabilit, studiu introductiv, note și bibliografie de Adrian Michiduță, București, EuroPress Group, 2007, p. 131–246).

² Vezi P.P. Negulescu, *Scrieri inedite. I. Problema cunoașterii*, ediție îngrijită de Al. Posescu, București, Editura Academiei Române, 1969.

vedere formulate inițial, dovedind, cel puțin în privința analizei critice a apriorismului și empirismului, o constanță a perspectivei, chiar și eventualele nuanțări sau accente fiind făcute în condițiile păstrării intacte a cadrului inițial de evaluare. De aceea, o reconstrucție a cercetării tradiției filosofice empiriste și a modului în care problema cunoașterii a fost abordată în cadrul acesteia trebuie, în primul rând, să identifice o structură argumentativă stabilă. Cercetarea de față urmărește realizarea acestui scop de către Negulescu și își propune să aducă în atenție mai cu seamă obiecțiile la adresa teoriei lui Mill. Apreciez cercetarea întreprinsă de Negulescu drept una dintre cele mai reușite analize critice din filosofia românească.

După Negulescu, dacă acceptăm că apriorismul nu se susține prin el însuși, adică prin recursul demonstrativ la propriile asumții, atunci tot ce avem de ales este concepția empiristă asupra cunoașterii, singura alternativă posibilă. Dacă deosebim între probleme de drept și probleme de fapt în analiza cunoașterii, atunci vom afirma că empirismul este de drept alternativa viabilă, deși din perspectivă factuală nu poate fi susținut concludiv din simplul motiv că stadiul actual atins în dezvoltarea lor de științele cogniției nu ne permite acest lucru. Dar, chiar și în stadiul actual al cunoașterii, empirismul are de partea sa și dovezi pozitive, în sensul că poate fi dedus din principiile ultime ale științelor exacte ale naturii. John St. Mill elaborează o teorie empiristă bazată pe o psihologie asociaționistă, dar, tocmai de aceea, nu admite postulatul existenței unei lumi obiective, independentă de orice minte, și cade iarăși în idealism sub forma fenomenalismului. Acesta este „nucleul tare” al argumentului lui Negulescu împotriva fenomenalismului lui Mill, așa cum îl voi detalia în continuare.

2. „CHESTIA DE DREPT” ȘI „CHESTIA DE FAPT” ÎN ANALIZA CUNOAȘTERII

Cadrul analizei critice a empirismului se constituie cu îndreptățire pornind de la distincția dintre probleme de fapt și probleme de drept, dar, în opinia lui Negulescu, această distincție este folosită în mod confuz de către susținătorii apriorismului pentru a ajunge la concluzii care resping empirismul ca alternativă acceptabilă la problema surselor cunoașterii: „În judecata empirismului se confundă de regulă chestia de fapt cu chestia de drept (...) și din insuficiența încercărilor empirismului de a reconstitui modul cum s-au format prin experiență așa-numitele forme ale sensibilității și inteligenței, se conchide că ele nu s-au putut forma prin experiență, că origina lor trebuie să fie prin urmare în afară de experiență, și apriorismul se găsește astfel foarte iute și foarte ușor dovedit, cu dispensa examinării lui intrinsece, a fundamentelor și consecințelor lui ca ipoteză”³.

Negulescu analizează critic acest argument pornind de la identificarea structurii lui logice și de la relația de susținere dintre premise și concluzie. Preluând distincția

³ P.P. Negulescu, „Critica apriorismului și empirismului”, ed. cit., p. 198.

kantiană dintre empirism și raționalism, așa cum a fost formulată în *Critica Rațiunii Pure*⁴, Negulescu derivă, în succesiune istorică, distincția legitimă dintre empirism și apriorism și le consideră drept alternative disjunct exclusive, ceea ce înseamnă că nu putem avea o a treia posibilitate. Desigur, această situație dilematică nu înseamnă că fiecare în parte dintre cele două poziții nu este criticabilă, dar este o eroare să conchidem asupra unor chestiuni de drept și să decidem că una dintre alternative este eliminată dacă a fost corect avansată o critică a unor chestiuni de fapt. Așadar, vom putea vorbi despre două tipuri de critică pentru fiecare dintre cele două orientări, o critică bazată pe chestiuni de drept și o critică bazată pe chestiuni de fapt. O critică de drept a apriorismului duce la preferința pentru alternativa empiristă, dar o critică a unor chestiuni de fapt din cadrul empirismului nu duce la invalidarea acestuia și la necesitatea acceptării automate a alternativei aprioriste.

Pe scurt, gândind în termenii alternativei dintre apriorism și empirism pe baza distincției dintre chestiuni de drept și chestiuni de fapt, dacă vom lua în considerare situația istorică din filosofie, atunci vom constata că apriorismul se confruntă cu obiecții puternice care vizează chestiuni de drept, pe când empirismul are de înfruntat cele mai tari obiecții care privesc chestiuni de fapt.

Ca urmare, critica apriorismului ne duce prin „coarneau” dilemei la singura soluție posibilă de drept, aceasta fiind o consecință a principiului alternativei: „origina formelor sensibilității și inteligenței e în experiență sau în afară de experiență, o a treia origină nu e posibilă. Empirismul e dar stabilit ca singura origină posibilă, ca singura origină legitimă a formelor sensibilității și inteligenței.”⁵ Ce înseamnă aceasta? Nimic altceva decât că empirismul este validat de drept ca alternativă, deși rămâne vulnerabil din perspectiva unei critici factuale cu privire la originea empirică a cunoașterii, obiecții cărora nu li se poate da deocamdată, nu în principiu, un răspuns concludiv din cauza limitelor cunoașterii proceselor neurofiziologice de tip cognitiv. Aceasta înseamnă că o dată cu dezvoltarea capacităților de a cunoaște mai bine mintea omenească, vom avea răspunsuri din ce în ce mai bune la problemele factuale ale originii cunoașterii. În acest sens, Negulescu consideră că argumentele de tip apriorist împotriva empirismului „nu probează și nu vor proba niciodată decât că reconstituirea genezei acestor forme e o problemă foarte grea, pentru că ne obligă să separăm de senzațiile noastre ceea ce, pentru organizarea noastră nervoasă actuală, din punctul de vedere al speciei, și pentru vârsta la care o asemenea cercetare devine posibilă, din punctul de vedere al individului, e inseparabil de ele, adică formele lor de extensiune și succesiune, să izgonim din mintea noastră ideile de spațiu, timp și cauzalitate, și închipuindu-ne că nu le-am fi avut niciodată,

⁴ De exemplu, una dintre formulările kantiene constitutive pentru această opoziție în istoria filosofiei este aceea că „Leibniz intelectualiza fenomenele, așa cum Locke senzualizase conceptele”. (Immanuel Kant, *Critica Rațiunii Pure*, traducere de Nicolae Bagdasar și Elena Moisuc, București, Editura IRI, 1994, p. 260.)

⁵ P.P. Negulescu, „Critica apriorismului și empirismului”, ed. cit., p. 199.

să procedăm la fabricarea lor, ca din nou, cu singurul material al senzațiilor dezbrăcate de orice formă”⁶. Așadar, doar contingenta istorică privind maturizarea cercetării în privința proceselor neurofiziologice specifice cogniției ne împiedică să avem o cunoaștere a acestora, apriorismul fiind dedus tocmai din această inseparabilitate factuală a formelor de conținuturile sensibile. Apriorismul este susținut pe temeiuri biologice ale dezvoltării speciei și ale dezvoltării individuale, luându-se drept a priori ceea ce este anterior în evoluția speciei umane sau a individului, numai că ceea ce este luat drept a priori pentru că este anterior nu este dat ca atare dintotdeauna, ci este doar dobândit și poate fi dobândit o dată ce este atins un anumit stadiu al evoluției speciei sau al dezvoltării individuale.

În consecință, dacă luăm în considerare problema de drept, atunci apriorismul este respins, iar empirismul, ca alternativă, este validat în mod indirect. Altfel spus, dacă urmăm schema unei argumentări prin reducere la absurd, dacă acceptăm că apriorismul este valid, atunci ajungem la consecințe care nu pot fi acceptate, ceea ce reprezintă, în mod indirect, o legitimare a empirismului sau, așa cum se exprimă Negulescu, o dovadă negativă în favoarea empirismului⁷.

3. CRITICA ȘCOLII INTUIȚIEI ȘI DEDUCEREA EMPIRISMULUI DIN ȘTIINȚE

Dar empirismul are de partea sa și o dovadă pozitivă, adică poate fi susținut prin deducerea sa din principiile ultime ale științelor exacte. Controversa tradițională dintre empirism și apriorism este înțeleasă în mod greșit deoarece este plasată pe terenul psihologiei, ceea ce duce la pierderea aspectului metafizic al confruntării teoretice. În această privință, consideră Negulescu⁸, trebuie să definim empirismul pe baza postulatului existenței unei lumi obiective, independentă de subiectul cunoscător, ceea ce va duce și la o reevaluare a unor filosofi care sunt asociați puternic empirismului, așa cum sunt John St. Mill și Alexander Bain.

Negulescu își propune să elaboreze un argument puternic, bazat pe distincții conceptuale care pun în raport de excluziune idealismul și empirismul, în favoarea ipotezei că empirismul este corelat în mod necesar cu teza existenței unei lumi obiective. Drept urmare, alternativa deductivă este reprezentată de derivarea consecințelor aprioriste numai și numai din orice idealism.

Atunci, se întreabă retoric Negulescu, cum explicăm considerarea unor filosofi precum John St. Mill, Alexander Bain și Hyppolite Taine drept reprezentanți ai tradiției unui idealism empirist? Evident, dacă această clasificare este corectă, atunci ipoteza lui Negulescu va fi respinsă, dar dacă ipoteza lui Negulescu este acceptată, atunci înseamnă că idealismul empirist este o imposibilitate, o contradicție în termeni, iar istoricii filosofiei fac o eroare clasificându-i astfel pe filosofii menționați.

⁶ *Ibidem.*

⁷ *Ibidem.*

⁸ *Ibidem*, pp. 199–200.

După Negulescu, Taine trebuie exclus de la bun început din categoria reprezentanților idealismului întrucât admite existența obiectivă, independentă de senzațiile noastre, a mișcării. Bain se limitează la analiza senzațiilor și percepțiilor spațiului și nu aduce nimic în plus față de analiza propusă de Mill, fiind în convergență doctrinară deplină cu acesta. Drept urmare, propune Negulescu, este suficientă o cercetare asupra teoriei lui Mill.

Negulescu întrebuițează ideile lui Mill în configurarea propriei critici a apriorismului, ceea ce face necesară o scurtă prezentare a acestora. Mill, în evaluarea pe care o face în *Autobiografie*⁹ a propriei concepții empiriste, susținută în plan secund de o psihologie asociaționistă, psihologie asociaționistă, pretinde că a oferit o alternativă credibilă nu doar la problema genezei și a surselor cunoașterii, ci și, deopotrivă, la aceea a modului în care este posibilă cunoașterea nouă. Referirile textuale ale lui Mill sunt cu precădere la Școala intuiției, dar, întrucât pentru el termenii „a priori” și „intuiție” sunt intersanjabili, acestea îi vizează în egală măsură și pe reprezentanții apriorismului. În eseu despre Coleridge, Mill formulează principiul empirismului radical în sensul că „nu avem niciun temei pentru a crede că orice altceva în afara experienței ar putea fi obiectul cunoașterii noastre”¹⁰, teză aflată în contradicție cu teoria lui Hamilton, cel care, în interpretarea lui Mill, susține că noi cunoaștem proprietăți ale lucrurilor în sine nu doar prin conștientizarea directă a percepției, ci și prin demonstrație a priori¹¹.

Mill combină acest empirism radical cu principiul relativității cunoașterii, așa cum acesta fusese preluat de însuși Hamilton de la Thomas Reid, cu referire la perceperea calităților senzoriale ale lucrurilor: „este evident că noțiunea noastră de corp sau materie, distinctă de calitățile ei, este o noțiune relativă, și mă tem că trebuie să rămână întotdeauna obscură până când oamenii au alte facultăți. În această privință, filosoful pare să nu aibă niciun avantaj față de cel neinstruit.”¹² Dar, dacă nu putem cunoaște lumea externă și obiectele fizice altfel decât așa cum ne sunt date prin senzațiile noastre, atunci empirismul se confruntă cu o vulnerabilitate care îl expune atât unei deschideri spre idealismul subiectiv, așa cum a fost acesta formulat de către Berkeley, precum și ajungerii, prin consecvență empiristă, la consecințe sceptice, cale pe care o urmase deja Hume. Proiectul

⁹ John St. Mill, *Autobiography and Literary Essays*, edited by J.M. Robson and Jack Stillinger. *The Collected Works of John Stuart Mill*, volume I, University of Toronto Press, Routledge and Kegan Paul, 1981, p. 233.

¹⁰ John St. Mill, *Essays on Ethics, Religion and Society*, edited by J.M. Robson, introduction by F. E. L. Priestley and D.P. Dryer, vol. X, University of Toronto Press, Routledge and Kegan Paul, 1969. p. 128.

¹¹ John St. Mill, *An Examination of Sir William Hamilton's Philosophy and of The Principal Philosophical Questions Discussed in his Writings*, editor of the text J.M. Robson, introduction by Alan Ryan, *The Collected Works of John Stuart Mill*, vol. IX, University of Toronto Press, Routledge and Kegan Paul, 1979, p. 14.

¹² Thomas Reid, *The Works of Thomas Reid, D. D., with notes and Supplementary Dissertations, by Sir William Hamilton*, vol. I, Eight Edition, Edinburgh: James Thin, London, Longmans, Green & Co., 1865, pp. 322–323.

epistemologic propus de Mill poate fi considerat drept o încercare de ieșire din această dificultate fără prețul abandonării empirismului¹³, ba chiar, potrivit unor interpretări contemporane, al radicalizării lui prin ducerea principiului empirist până la ultimele consecințe în forma unei teorii reduționiste: Mill ar susține „nu doar că întreaga cunoaștere vine din senzație și din reflecția asupra senzației, ci și că întreaga cunoaștere este cunoaștere a senzației și a reflecției asupra cunoașterii”¹⁴.

Doar experiența ne pune în contact cu lumea, orice altă cale am urma nu vom mai avea acces la fenomenele lumii exterioare. Acesta este avantajul unei teorii empiriste asupra oricărei alte teorii și, în acest sens, empirismul este singura modalitate în care putem explica succesul științelor exacte ale naturii. Altfel, reîntorcându-ne la critica pe care Negulescu o face apriorismului, obiectele din lumea externă ar fi echivalate cu propriile noastre reprezentări ale lor, fiind dependente de structurile apriori ale sensibilității și ale intelectului, ceea ce este contrazis de faptul că ne putem reprezenta diferit lumea prin teorii diferite.

4. RECONSTRUCȚIA FENOMENALISMULUI LUI JOHN STUART MILL

O cercetare asupra contribuțiilor lui Mill este cu atât mai oportună cu cât acesta nu oferă doar o teorie psihologică a calităților primare, ci și, în cartea sa despre Hamilton, o teorie psihologică a credinței în existența lumii externe. Împotriva lui Hamilton, care întemeia pe datul intuitiv credința în lumea externă, Mill „arată că ea e rezultatul necesar al unei inducțiuni din datele experienței”¹⁵. Negulescu apreciază drept neproblematică reconstrucția pe care Mill o oferă genezei acestei credințe în lumea externă cu ajutorul unei psihologii asociaționiste pornind de la datele experienței, mai mult decât atât, o consideră drept una dintre „încercările cele mai ingenioase din câte s-au făcut”¹⁶.

Negulescu însuși oferă o reconstrucție a argumentului expus de Mill în capitolul al XI-lea al cărții despre Hamilton¹⁷. Trebuie precizat de la bun început că pretinsa reconstrucție propusă de Negulescu se bazează pe citări *in extenso* din cartea lui Mill despre Hamilton, cu intervenții minimale care au doar rolul de a

¹³ Pentru o analiză de detaliu a acestor aspecte, vezi Constantin Stoenescu, „Idea posibilităților permanente ale senzației. O introducere la capitolul 11 din cartea lui Mill despre Hamilton”, în *Studii de istoria filosofiei universale*, vol. XIX, editori Claudiu Baciu, Ion Tănăsescu, București, Editura Academiei Române, București, 2021, pp. 171–184.

¹⁴ Geoffrey Scarre, *Logic and Reality in the Philosophy of John Stuart Mill*, Dordrecht, Kluwer Academic Publisher, 1989, p. 4.

¹⁵ P.P. Negulescu, „Critica apriorismului și empirismului”, ed. cit., p. 201.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ Pentru o versiune în limba română a acestuia, vezi John St. Mill, „O examinare a filosofiei lui Sir William Hamilton și a principalelor probleme filosofice discutate în scrierile sale. Capitolul al XI-lea, Teoria psihologică a credinței într-o lume externă”, în *Studii de istoria filosofiei universale*, vol. XIX, editori Claudiu Baciu, Ion Tănăsescu, traducere de Constantin Stoenescu, București, Editura Academiei Române, 2021, pp. 185–195.

pune în relație fragmentele reproduse, așa cum făcuse anterior și Taine, exemplu pe care Negulescu îl invocă, în volumul al doilea al cărții sale *De l'Intelligence*¹⁸. De exemplu, în capitolul „La perception extérieure et les idées dont se compose l'idée de corps”, Taine reproduce masiv fragmente din capitolul al XI-lea, „Teoria psihologică a credinței într-o lume externă”, al cărții lui Mill. Desigur, ambii autori utilizează procedeul citării cu ajutorul ghilimelelor, dar ceea ce surprinde este preferința lor pentru reproducerea unor fragmente de câteva pagini în locul unor parafrazări și comentarii personale care ar fi putut conține și păreri proprii. Probabil că are o anumită semnificație și faptul că în cazul lui Negulescu este vorba de teza de licență.

Drept urmare, îmi propun să realizez o lectură prin care să extrag din șirul de citări intervențiile personale ale lui Negulescu, lucrând și cu ipoteza că însuși decupajul unui text poate spune ceva despre cum îl înțelege cel ce o face și despre direcția interpretativă pe care o sugerează. Din perspectiva unei atitudini intelectuale caritabile, putem considera că și o asemenea strategie de lectură reprezintă un demers hermeneutic suficient, deși minimal.

Așa cum am precizat, Mill expune teoria sa fenomenalistă în capitolul XI, „Teoria psihologică a credinței într-o lume externă”, al cărții despre Hamilton, în care se ocupă de problema posibilității cunoașterii perceptuale a lumii externe și a materiei, dar și în următorul, „Teoria psihologică a credinței în materie, până unde este aplicabilă asupra minții”, în care este analizat cazul capacităților introspective ale minții. Noutatea teoriei lui Mill constă în ideea că ordinea senzațiilor și modul în care ni le reamintim în mod natural generează asociații fără suport intuitiv. În filosofia tradițională se credea că orice opinie care este formată în conștiință este un produs intuitiv. Mill respinge această teză și o înlocuiește cu una empiristă de tip fenomenalist bazată pe ideea posibilităților permanente ale senzației. Exemplul dat de Mill, al percepției nemijlocite a unei foi de hârtie și al reamintirii acestei percepții în absența obiectului, este unul binecunoscut, ușor de identificat regresiv în tradiția filosofică. Obiectul poate fi readus în minte, ca *intentio secunda*, așa cum precizau terminologic medievalii, chiar dacă el nu se mai află în fața noastră și, prin urmare, nu mai este perceput în mod direct. Putem actualiza o imagine mentală a obiectului în absența lui. Dar Mill caută un înțeles mai tare al obiectivității, corelat unor concepte categoriale, așa cum ar fi cel de materie. Tot așa, ca și în cazul unui obiect fizic, materia este substratul permanent al posibilităților noastre de percepție. Să considerăm faimosul său experiment imaginar despre orașul Calcutta. Credem că acest oraș există, deși nu îl vedem în acest moment pentru că nu suntem acum acolo. Dar el va continua să existe chiar dacă ar fi părăsit deodată de toți locuitorii săi, așadar, nu ar mai fi nimeni care să îl perceapă. Chiar și așa fiind, posibilitatea permanentă a senzației rămâne. Dacă acum m-aș afla la Calcutta și să presupunem

¹⁸ Vezi Hyppolite Taine, *De l'Intelligence*, Tome second, Paris, Librairie Hachette, 1870.

că printr-un miracol aş fi teleportat pe malul râului britanic Hoogly, aş păstra în continuare în minte acele senzații care îmi permit să susțin că orașul Calcutta există. Drept urmare, conchide Mill, acesta este modul în care concepem materia drept o posibilitate permanentă a senzației. Mai mult decât atât, el sugerează că aceste posibilități permanente au forma unor certitudini condiționale și sunt garanții epistemice pentru judecățile noastre cu privire la lume.

Să parcurgem în continuare pașii pe care îi face Negulescu în analiza teoriei lui Mill.

Prima problemă este aceea a posibilității conceperii obiectelor ca entități obiective, independente de mintea noastră, în condițiile în care singura modalitate în care intrăm în contact cu obiectele o reprezintă senzațiile care sunt produse în subiect de către acestea. După Negulescu, răspunsul lui Mill se bazează pe principiile psihologiei asociaționiste, în sensul că, odată ce am avut anumite senzații, ne așteptăm să avem altele asemănătoare, de unde rezultă capacitatea minții noastre de a concepe diverse posibilități ale senzației, însăși această capacitate fiind construită tot pe baza fluxului constant și uniform al experienței care generează așteptările pe care le avem.

În al doilea rând, senzațiile se integrează în grupuri pe baza relațiilor de coexistență dintre ele, ceea ce asigură organizarea fluxului perceptiv și, deopotrivă, posibilitatea de a corela grupurile fixe de senzații cu obiectele cărora le corespund.

În al treilea rând, aceste raporturi de coexistență și de succesiune dintre senzații sunt comune tuturor oamenilor, ceea ce garantează unitatea lor epistemică în ciuda subiectivității percepției. Așadar, deși individual putem percepe diferit o foaie de hârtie, acest fapt nu are relevanță epistemică, ci doar ceea ce se întâmplă la nivelul superior al integrării perceptuale, nivel de la care putem vorbi despre constituirea posibilităților permanente ale senzației, în sensul că, chiar dacă în acest moment nu percep o foaie de hârtie, știu ce înseamnă a percepe o foaie de hârtie. Faptul că am perceput o foaie de hârtie, adică am trecut printr-o asemenea experiență, îmi oferă posibilitatea recunoașterii în principiu a oricărei senzații de acest fel, chiar dacă s-ar putea să nu mai am niciodată o asemenea senzație.

Ca urmare, lumea exterioară este produsă prin integrarea senzațiilor potrivit legilor psihologiei asociaționiste, deci este o creație subiectivă, consecință inevitabilă a teoriei lui. De aici rezultă că empirismul său se confruntă cu o mare dificultate: caracterul necesar al coexistenței și succesiunii senzațiilor este derivat din ele însele ca o calitate inherentă acestora, iar nu din ceva exterior senzațiilor. Lumea externă este produsă ca urmare a prelucrării senzațiilor și nu este mai mult decât credința că ea există. Aceasta este reconstrucția propusă de Negulescu argumentului lui Mill privind credința într-o lume externă.

5. „CĂDEREA” LUI MILL ÎN IDEALISM. PERSPECTIVA CRITICĂ A LUI NEGULESCU

Drept urmare, argumentează Negulescu, teoria psihologică a lui Mill subminează angajamentele empiriste ale acestuia și îl duce înapoi la idealism: „empirismul său e în mod fatal anulat de tăgăduirea existenței unei realități obiective independente de senzațiile noastre, de idealismul teoriei sale psihologice, care reduce existența materiei la credința în această existență”¹⁹.

Cum ar trebui atunci să arate o teorie empiristă care nu face concesii idealismului apriorist? Negulescu afirmă că o asemenea cale riguros empiristă este urmată de Herbert Spencer întrucât acesta admite existența unei realități obiective independent de senzațiile noastre, ceea ce înseamnă că raporturile dintre senzații sunt determinate de acea realitate obiectivă, iar nu inerente senzațiilor ca atare.

Alt indiciu al eșuării fenomenalismului lui Mill este dat de imposibilitatea conceptualizării cauzalității ca o relație între corpuri care există independent și subiectul care le percepe. Pentru Mill, cauzele senzațiilor actuale sunt grupurile de posibilități ale senzației, dar acestea din urmă au fost generate prin integrarea senzațiilor, ceea ce îl duce pe Mill la o argumentare vicioasă în care cauza inițială ar fi produsă de efectul pe care îl generează, caz în care ne aflăm în imposibilitate de a construi un lanț causal pentru că ar trebui să admitem că posibilitățile de senzație au fost produse de senzații pe care ele le fac posibile. Singura cale de ieșire din dificultate constă în admiterea unei existențe obiective independentă de senzațiile noastre²⁰.

6. CONCEPTIBILITATE ȘI ACCEPTABILITATE

Ajungem astfel la miezul criticii pe care Mill o face postulatului existenței obiective a lumii externe propus de Spencer pornind de la imposibilitatea conceperii contrariului, adică a inexistenței lumii. Negulescu sistematizează această dispută argumentativă²¹. Disputa dintre cei doi constă în aceea că, spre deosebire de Spencer, Mill consideră că imposibilitatea conceperii contrariului unei propoziții este numai

¹⁹ P.P. Negulescu, „Critica apriorismului și empirismului”, ed. cit., p. 209.

²⁰ În aceste considerații mă limitez la o reconstrucție a criticii întreprinse de Negulescu. De modul în care fenomenalismul lui Mill este receptat în filosofia contemporană m-am ocupat în Constantin Stoenescu, „Phenomenalism and the metaphysical question of the external world. The strange case of John St. Mill”, *Annals of the University of Bucharest. Philosophy Series*, vol. LXVII, nr. 2, 2018, pp. 157–176.

²¹ P.P. Negulescu, „Critica apriorismului și empirismului”, ed. cit., p. 221 și urm. Mill dezvoltă această critică în capitolul al VII-lea, „Examination of some Opinions” din Cartea I din *A System of Logic: Ratiocinative and Inductive*, editor J. M. Robson, introduction by R.F. McRae, *The Collected Works of John Stuart Mill*, vol. VII–VIII, University of Toronto Press, Routledge and Kegan Paul, 1974. Sunt făcute referiri ample la lucrarea lui Herbert Spencer, *Principles of Psychology*, London, Longman, Brown, Green, and Longmans, 1855.

un indiciu al necesității ei, nu și al adevărului acelei propoziții. De exemplu, în trecut a fost considerată imposibilă existența antipozilor tocmai pentru că această judecată era considerată evidentă pe baza sistemului de opinii acceptat la vremea respectivă, dar ulterior s-a dovedit că faptele stau cu totul altfel și că adevărul este altul. Răspunsul dat de Spencer este interpretat de Negulescu într-un mod foarte modern, în termenii distincției dintre conceptibilitate și acceptabilitate, în sensul că nu tot ceea ce este conceptibil este acceptabil. În cazul de față, ne putem imagina locuitorii de la antipozi care stau cu capul în jos, dar refuzăm să acceptăm o asemenea ipoteză. Tot așa stau lucrurile cu ipoteza existenței unei lumi externe independentă de orice minte: deși ea este conceptibilă, există oameni care nu o acceptă, de unde conchidem că o putem respinge, conceptibilitatea nefiind un criteriu al adevărului. Stabilitatea invariabilă a unei opinii ar fi după Mill criteriul care ne oferă garanții epistemice suficiente în favoarea acceptării.

Negulescu dezvoltă câteva considerații critice cu privire la criteriul invariabilității opiniei. Prima întâmpinare critică vizează chiar relația dintre conceptibilitate și acceptabilitate. Astfel, putem crede lucruri pe care nu le putem concepe și putem concepe lucruri pe care nu le putem crede. Dacă este așa, atunci „tentativa de a concepe contrariul și tentativa de a crede contrariul (negativa), nu pot fi deopotrivă un mijloc de a certifica irezistibilitatea unei credințe, pentru că una o poate tăgădui pe când cealaltă o afirmă și vice versa”²². Drept urmare, întrucât cele două sunt diferite, tentativa de a concepe contrariul nu este o tentativă de a crede contrariul, ceea ce înseamnă că Mill este constrâns să aleagă una dintre cele două, dar nu o poate alege pe cea de a doua, pentru că atunci opinia acceptată ar deveni mijlocul de a justifica propria stabilitate ca opinie²³. Dar dacă alege conceptibilitatea, ceea ce poate face, atunci Mill își distruge temeiul propriei argumentări întrucât, dacă tentativa de a concepe contrariul este mijlocul de a certifica stabilitatea unei opinii, atunci neputința de a concepe, iar nu neputința de a accepta contrariul, este garantul epistemic, pentru că neputința de a concepe ne permite să recunoaștem stabilitatea opiniei, aceasta din urmă fiind considerată de Mill criteriul adevărului.

Mai mult decât atât, argumentul lui Mill este incorect din punct de vedere psihologic. Contrar opiniei lui Mill, Negulescu susține că imposibilitatea de a *crede*, iar nu imposibilitatea de a *concepe* contrariul este temelia certitudinii. Dacă afirm că îmi este frig acum, adevărul acestei propoziții stă nu în neputința de a concepe contrariul, cum anume ar fi dacă nu mi-ar fi frig, ci de a crede contrariul de vreme ce simt că îmi este frig. Dacă îmi este frig acum, îmi pot imagina cum ar fi să îmi fie cald, dar senzația pe care o trăiesc acum este aceea de frig și nu o pot

²² P.P. Negulescu, „Critica apriorismului și empirismului”, ed. cit., p. 222.

²³ Să redăm acest cerc vicios chiar așa cum îl descrie Negulescu: „Neputința de a *crede* contrariul unei propoziții, adică *invariabila stabilitate a credinței* în acea propoziție, e *garanția reală* a adevărului ei, nu neputința de a *concepe* contrariul; dar neputința de a concepe contrariul acelei propoziții e singurul mijloc de a certifica *irezistibilitatea* și, prin urmare, *invariabila stabilitate a credinței* într-însa, e adică ea însăși *garanția reală* a acestei pretinse *garanții reale* a adevărului.” (Negulescu, „Critica apriorismului și empirismului”, ed. cit., p. 223.)

înlocui în conștiință printr-un simplu exercițiu de înlocuire a unei opinii senzoriale cu alta. La fel stau lucrurile în cazul unor reprezentări. Dacă aș încerca să procedez altfel, atunci ar însemna să cred că am o iluzie sau o halucinație. Altfel, conștiința noastră poate selecta din memorie senzații anterioare, să zicem senzația de cald, dar aceasta nu înseamnă că este conceptibil să credem că ne este cald atunci când ne este frig. Firește, faptul că ne este frig acum nu exclude posibilitatea conceperii în același timp a faptului că ne-a fost cald anterior sau ne va fi cald mai târziu, când vom intra într-o cameră încălzită. Nu putem însă concepe cum ar fi să nu ne fie frig atunci când simțim frigul.

7. OBIECTE MATERIALE ȘI STĂRI DE CONȘTIINȚĂ

Am discutat despre conceptibilitatea și acceptabilitatea unor opinii cu privire la stări senzoriale și reprezentări ale lumii externe. Dar, dacă presupunem că nu avem un acces direct la obiectele materiale, ci că ele ne sunt date în conștiință doar ca reprezentări, care va fi atunci statutul epistemologic al opiniilor noastre despre lumea externă și, cu atât mai mult, ce atitudine ontologică vom avea despre obiectele materiale? Mill susține că credința în lumea externă este posibilă tocmai pentru că obiectele sunt posibilități permanente ale senzației, ceea ce ar însemna că obiectele tangibile sunt nimic altceva decât stări ale conștiinței. Dar este posibil să credem în lumea externă fără ca lumea externă să existe? Dacă răspunsul este afirmativ, atunci nu vom mai avea un criteriu pentru a deosebi reprezentările veridice de cele iluzorii. Ar fi suficient ca în mintea noastră să fie prezentă o anumită reprezentare pentru a o accepta, caz în care ne întoarcem la ceea ce încercăm să punem la îndoială, și anume, că este suficient ca o opinie să fie acceptată dacă este conceptibilă.

Negulescu construiește dilematic această dificultate care rezultă din teoria fenomenalistă a lui Mill: „Dacă credința e imposibilă fără un obiect, și dacă un obiect de credință, adică o afirmare a conștiinței, nu poate avea existență, când termenii ei nu pot fi legați împreună în conștiință, când adică această afirmare nu poate fi concepută, atunci, neputința de a crede se reduce în definitiv la neputința de a concepe; și atunci, neputința de a crede în existența antipozilor se reduce la neputința de a concepe această existență; și anume, critica lui Mill, dărâmată sub forma pe care o avea în replică, revine sub forma ei primitivă”²⁴. Altfel spus, antipozii pot fi concepuți, dar opinia că există antipozi nu poate fi acceptată, ceea ce susținea Spencer în critica sa. Negulescu trece dilematic dincolo de polemica dintre Mill și Spencer, în spațiul teoretic al unei metacritici. De fapt, problema ține de modul în care concepem acțiunea forțelor gravitaționale și de felul în care concepem un „deasupra” și un „dedesubt ” drept relative sau nu în raport cu

²⁴ P.P. Negulescu, „Critica apriorismului și empirismului”, ed. cit., p. 227.

gravitația. Dacă vom renunța la această distincție dintre pozițiile diferite reprezentate de „deasupra” și „dedesubt” în raport cu forța gravitațională, atunci nu vom mai fi nevoiți să facem presupunerile absurde legate de o acțiune a gravitației de sus în jos. Ca urmare, rămânem la un criteriu al adevărului care ține de felul în care putem sau nu să concepem contrariul. Altfel spus, obiectele lumii reale sunt posibile numai dacă ele pot fi gândite în mod necontradictoriu. Ceea ce este imposibil din punct de vedere logic, adică nu poate fi conceput, nu poate exista în realitate.

CONCLUZIE: LUMEA EXTERNĂ ȘI EMPIRISMUL

Spre deosebire de Mill, pentru care materia este doar o posibilitate permanentă a senzației, Negulescu susține că un empirism consecvent trebuie să fie dedus din postulatul existenței unei lumi obiective, independentă de stările de conștiință. Întrebarea-cheie este dacă această lume externă este sau nu un obiect de conștiință. „Dacă da, care sunt atributele care o determină ca obiect de cunoștință? Dacă nu, care mai poate fi conținutul actului de conștiință în care o gândim?”

Răspunsul lui Negulescu duce înapoi la teoria kantiană a lucrului în sine și la reluarea tezei imposibilității cunoașterii acestora. Exemplul dat este acela al unei persoane bolnavă de icter și care, din cauza afecțiunii, vede obiectele în nuanțe de galben. Această persoană nu poate însă concepe culoarea reală a obiectelor, pe care nu o cunoaște, ci doar culoarea dependentă de afecțiunea lui malativă. Generalizând, vom înțelege conținutul stării de conștiință prin care gândim ceea ce nu poate fi cunoscut direct ca fiind alcătuit din ideea unei Existențe nedeterminate, combinată cu negarea oricărui atribut determinant.

Cum putem deduce empirismul din Existența nedeterminată și incognoscibilă? Ne întoarcem la principiul cauzalității și la ideea că stările de conștiință sunt posibile tocmai pentru că există o lume externă. Această ipoteză este conceptibilă, dar duce la o încurcătură întrucât trebuie să justificăm modul în care Existența incognoscibilă este o cauză a stărilor noastre senzoriale, adică suntem conștienți de ceva care este corelat cauzal cu o lume externă la care nu avem un acces cognitiv. Ar fi ca și cum am putea ști ceva despre ceea ce nu putem cunoaște.

Negulescu pornește de la un studiu al lui Fr. Paulhan în discuția privind postulatul empirismului și conceperea lumii externe drept independentă de orice minte²⁵. Paulhan ar face eroarea de a-i reproșa lui Spencer că propune un concept de lume externă ca o categorie absolută, dar el însuși presupune acest concept de absolut. Existența independentă de noi este echivalată cu absolutul, iar mintea noastră poate conștientiza doar în mod vag acest absolut incognoscibil. Absolutul devine un obiect al cugetării și îl putem gândi făcând abstracție de tot ceea ce

²⁵ Negulescu menționează studiul acestuia, „La théorie de l'inconnaissable d'après M. Spencer”, apărut în *Revue philosophique*, în septembrie 1878.

condiționează prezența unui obiect în lume. Dar, dacă urmăm această cale, nu obținem decât un concept abstract care nu legitimează în niciun fel opțiunea pentru empirism.

Teza care trebuie susținută este, după Negulescu, aceea că „existența incunoștibilă independentă de noi e cauza senzațiilor noastre”²⁶. Drept urmare, cheia problemei este modul în care gândim conceptul de cauză. Orice cauză este o putere, deci, prin generalizare și prin analogie, vom concepe existența incognoscibilă drept o forță, lumea cognoscibilă fiind manifestarea acesteia. Forța este substratul lumii fenomenale. Prima caracteristică a acestei forțe cu rol de substrat universal este persistența ei, aspect pe care știința pozitivă îl dezvăluie prin cercetările ei asupra fenomenelor din univers. Evoluția ca întreg este dovada empirică a acestei prezențe universale cu rol de substrat al tuturor fenomenelor, de la materia anorganică primordială de la începuturile cosmosului la procesele cerebrale de tip neurofiziologic. Putem aprecia această rezolvare a problemei drept un expedient metafizic propriu imaginarului filosofic.

²⁶ P.P. Negulescu, „Critica apriorismului și empirismului”, ed. cit., p. 237.

